

УДК: 347. 962. 1 (477)

Максакова Р.М.
к.ю.н., доцент
зав. кафедрою конституційного
та адміністративного права
Гуманітарного університету "ЗДМУ"

Знченко О.М.
магістрант юридичного факультету
Гуманітарного університету "ЗДМУ"

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Професійний суддя є центральною постаттю у судовій системі. Саме судді є носіями судової влади в Україні, які на професійній основі здійснюють правосуддя в державі незалежно від законодавчої і виконавчої гілок влади. Конституційне і на його розвиток - законодавче закріплення статусу суддів та його реальне впровадження в життя має чи не найважливіше значення для належного здійснення правосуддя - адже наше суспільство, кожний громадянин України зацікавлені у належному, неупередженому, високопрофесійному сучасному суддівстві, надійному судовому захисті прав і свобод кожної людини.

У цій статті ми проаналізуємо основні правові елементи, що характеризують конституційно-правовий статус суддів в Україні.

Серед ученик-правознавців немає єдиної позиції щодо поняття правового статусу суддів у судах загальної юрисдикції та основних елементів, що утворюють цю юридичну категорію. Не вдаючись до аналізу дискусій, що тривають і сьогодні між вченими-правознавцями, щодо змісту самої категорії "статус" (від лат. status - правове становище (сукупність прав та обов'язків)) зауважимо, що категорія "правовий статус судді" відсутня в чинному законодавстві України. Хоча спроби надати нормативного визначення правовому статусу судді на сьогодні мають місце [1, с. 24].

Ні в Конституції України 1996 р., ні Закон України "Про судоустрій України" від 07 лютого

2002 р. (далі - Закон), ні інші нормативні акти не містять чіткого тлумачення поняття правового статусу судді, що спрочиняє неправильне ототожнення поняття судді та його правового статусу, бо, як ми вважаємо, вони різняться за своїм змістом та сутністю і співвідносяться як "юридичне поняття" і "юридична категорія". Правовий статус судді включає поняття судді, але є більш складною та багатоаспектною юридичною категорією.

Тією чи іншою мірою проблеми надання визначення поняття "правовий статус судді" приділялась увага у працях багатьох науковців - Ю.М. Тодик, С.В. Подкопаєва, Л.М. Москвич, В.Т. Малиренко, С.В. Пригудько, Ю.М. Кармазіна, О.Є. Євдокимова, Я.Л. Іваненко.

На нашу думку, найбільш повно і всебічно розкрив зміст категорії правового статусу суддів В.Т. Малиренко визначивши статус судді, як установлені законом правові засади, які регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їхні повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави припинення суддів до юридичної відповідальності, заходи їх державного та соціального захисту [2, с. 628].

Але є й інші погляди, наприклад, з точки зору Л.М. Москвич, С.В. Подкопаєва, С.В. Пригудько, зміст службової ролі судді становить обов'язок здійснювати функцію соціального контролю в разі виникнення конфлікту між окремими членами

суспільства, між ними та державою, конфліктів у будь-якій сфері людської життєдіяльності, яка врегульована правом. Ефективне здійснення цієї соціальної функції передбачає надання судді певних можливостей, що нормативно закріплені. Сукупність таких можливостей, на думку вчених, і становить зміст правового статусу судді [3, с. 12].

Зокрема, Ю.М. Тривка писав, що професійними суддями є громадяни, які відповідно до Конституції України, призначені чи обрані суддями і обіймають штатну суддівську посаду в одному з судів передбачених Законом України "Про судоустрій України" [4, с. 450].

Наступною проблемою, яка потребує обговорення, є забезпечення реальності, дієвості статусу судді, для чого необхідне чітке теоретичне визначення та детальніше закріплення в національному законодавстві його службових прав, обов'язків і повноважень, гарантій та обмежень, пов'язаних зі специфічною суддівською діяльністю, а також відповідальності за неналежне виконання службових функцій. Прийнятий Верховною Радою України Закон конкретизує деякі питання правового статусу посадових осіб судової влади.

Згідно з Законом, суддівський корпус складають:

- 1) судді місцевого чи апеляційного загального або військового суду,
- 2) судді Апеляційного суду України,
- 3) судді Касаційного суду України,
- 4) судді місцевого, апеляційного або вищого спеціалізованого суду,
- 5) судді Верховного суду України.

Всі судді в Україні мають єдиний статус і розрізняються лише за повноваженнями та компетенцією.

Високий статус суддів визначає і наявність високих вимог до кандидатів на цю посаду. Щодо цього питання Закон містить ряд новел.

По-перше, нарешті, крім вимоги та професійно-освітнього цензу, нормативно закріплені певні обмеження і вимоги щодо морального обличчя, фізичного та психічного стану. Ми вважаємо, що повноваження з отримання та перевірки відповідних відомостей про претендента на цю посаду повинні бути конкретизовані та законодавчо закріплені за кваліфікаційними комісіями.

По-друге, Закон надає можливість здійснювати правосуддя у складі колегії спеціалізованих судів особами, які мають фахову підготовку, але не є правоснайдцями за освітою. Як вбачається, цим положенням законодавець конкретизував ст. 127

Конституції України, де зазначено, що "суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів". Таким чином, законодавець розширив доступ до суддівської мантії, надавши його фахівцям з юрисдикції спеціалізованих судів. На нашу думку, такої підход є цілком виправданим, оскільки сприяє професіоналізації судочинства. Більш того, така практика існує в багатьох країнах світу, де, за умов спеціалізації суддів, критеріями добору кандидатів є досвід і компетентність. Однак Закон акцентує, що такі судді можуть здійснювати правосуддя лише у складі колегії суддів. Отже, користатися перевага, оскільки за умов колегіального розгляду справи двоє з суддів, напевне, будуть правоснайдцями.

По-третє, нарешті з'ясовані повноваження щодо внесення подання до Верховної Ради України про безстрокове обрання судді - Голови Верховного Суду України або голови відповідного вищого спеціалізованого суду.

Викликає у нас зауваження п.2 ст. 60 Закону, зокрема таке положення: "при доборі кандидатів забезпечується рівність їх прав незалежно від... політичних поглядів та релігійних переконань". Зважаючи на те, що одним з основних принципів здійснення правосуддя є незалежність судді, то важко уявити активного політичного діяча, який відразу після призначення на посаду судді стає політично безстороннім. Але, з іншого боку порушення суддею принципу політичної нейтральності може бути підставою для відсторонення судді від займаної посади.

Неважко уявити який тиск на здійснення правосуддя чинитиме політична боротьба та політичні пристрасті, якщо судді братимуть в неї безпосередню участь. Слід підкреслити, що обмеження політичних прав суддів цілком справедливо обґрунтоване визначеними чинним законодавством вимогами щодо їх неупередженості, незалежності та безстроковості при відправленні правосуддя.

Ми вважаємо також, що з метою підвищення професіоналізму у здійсненні правосуддя в Україні, доцільно було б запровадити комплексну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів. Все це викликано постійними поточними змінами й кардинальним оновленням законодавства України. При розгляді цього питання багато фахівців висловлюють думки, аналогічні нашім.

Декан факультету підготовки професійних суддів Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого В.О. Рум'янець наголошує, що "з урахуванням пропозицій, висунутих останнім часом у періодичних виданнях, та узагальнення досвіду країн з підготовки кадрів суддівського корпусу в Україні слід відтворити державну програму підготовки кандидатів на посади суддів. Підготовку кандидатів на посади суддів, що призначаються вперше, мають здійснювати тільки уповноважені на те державні юридичні вузи, які мають вищий рівень акредитації. Така підготовка повинна стати обов'язковою умовою для призначення на посаду судді. Рекомендувати кандидатів на навчання повинні територіальні управління державної судової адміністрації АРК, областей, міст Києва та Севастополя, а також голови апеляційних судів. Необхідно встановити процедуру добору кандидатів на навчання. Відбір кандидатів має проводитися на конкурсній основі в два тури:

- 1) спрямований на виявлення інтелектуально-психологічних здібностей (шляхом тестування);
- 2) спрямований на виявлення професійної придатності (шляхом співбесіди).

Відбір кандидатів на навчання мають проводити спеціальні приймальні комісії, до складу яких входили б представники Верховного Суду України, Міністерства Юстиції України, Державної судової адміністрації, Вищої ради юстиції України, апеляційних судів, провідні спеціалісти та вчені в галузі судочинства. Підготовка кандидатів на посаду судді має здійснюватися за денною формою навчання, протягом 1,5 - 2 років з присвоєнням випускникам освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр". Навчальний процес має будуватися на основі спеціальної освітньо-професійної програми підготовки магістрів на засадах оптимального співвідношення теоретичної та практичної (приблизно 50/50%) підготовки кандидата на посаду судді. До розробки навчальних програм і програм стажування слід залучити представників Верховного Суду України, спеціалістів Міністерства Юстиції України, Державної судової адміністрації, Вищої ради юстиції України, апеляційних судів, провідних спеціалістів та вчених в галузі судочинства" [5, с. 74-75].

Необхідність запровадження вищевикладеного підтверджується позитивним досвідом створеного факультету підготовки професійних суддів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, якого вже достатньо для узагальнення та підготовки пропозицій щодо її удосконалення.

Добір слухачів до цього факультету здійснюється згідно вимог до кандидата на посаду

судді, зарахування відбувається на підставі співбесіди з правознавства приймальною комісією, до складу якої входять представники Міністерства Юстиції України, Вищої ради юстиції України, апеляційних судів, вчені в галузі судочинства. Готуються кандидати на підставі спеціальної навчальної програми, яка розрахована на один рік з аденною формою навчання і спрямована на надання слухачам як теоретичних знань, так і практичних навичок. Теоретичний курс поєднаний зі стажуванням: два стажування по 1,5 місяця кожне у місцевих та апеляційних судах. За підсумками стажування слухачі представляють матеріали конкретних судових справ, з яких на факультеті створюється база даних для подальшого використання у навчальному процесі, до якого залучені провідні вчені академії, вчені - діючі судді. З лекціями перед слухачами регулярно виступають судді Верховного Суду України та апеляційних судів, представники Вищої ради юстиції України і Міністерства Юстиції України. Регулярно на факультеті проводяться семінари за участю представників Ради Європи та ОБСЄ. По закінченні навчання слухачі складають комплексний державний іспит з проблем судоустрою, організації роботи судів, кримінального та цивільного процесу [5, с. 73].

Безумовно не можна не погодитися з В.О. Рум'янцевим, однак, на нашу думку, доцільно було б при розробці програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів запровадити диференціацію, яку запропонував Л.М. Москвіч, згідно з якою, треба розділяти претендентів залежно від стажу й досвіду роботи, відповідно до якої і передбачити певні програми. Л.М. Москвіч, наприклад, пропонує відокремити дві категорії претендентів:

- а) ті, хто мають певний досвід роботи в судах, адвокатури, прокуратури, тобто чия робота була тим чи іншим чином пов'язана із судовою діяльністю;
- б) ті, хто не мають такого (спеціального) досвіду роботи (випускники вузів, юристконсульти, викладачі права та ін.) - для них, безперечно, передбачити більш тривалій курс підготовки [6, с. 180].

Зважаючи на те, що понад 80% випускників зазначеного факультету 2000 року вже призначені суддями, приблизно 50-60% випускників 2001 року успішно склали кваліфікаційні іспити, ми вважаємо, що ні в кого не виникає сумніву щодо актуальності висвітленої проблеми та доцільності розробки відповідної програми, її матеріального та організаційно-технічного забезпечення.

Дедалі розкриваючи зміст категорії правового статусу суддів не можна не зупинитися на проблемі незалежності суддів, яка в сучасному суспільстві в період політичної боротьби, постала як ніколи гостро.

Конституція України та прийняті відповідно до неї правові акти, насамперед Закон, створюють певні умови для зміцнення незалежності судової влади. Саме цьому Законом належить провідна роль у нормативному забезпеченні незалежності суддів. Характерною особливістю регулювання статусу суддів є те, що досягнутий рівень їх незалежності, гарантій їх діяльності не може бути зменшений. Частина 8 ст.14 Закону встановлює, що "звуження змісту та обсягу передбачених законом гарантій самостійності судів, незалежності та правової захищеності суддів не допускається при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних". Йдеться не про названий Закон, а про всі закони, якими регулюються діяльність судів, статус суддів, визначаються гарантії їх незалежності та самостійності [7, с. 36].

М.Д. Савенко зазначає, що важливою гарантією незалежності суду і суддів є заборона втручання у здійснення правосуддя або впливу на суд чи суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання чи поширення інформації, незалежно від форми, усно чи письмово або в інший спосіб з метою вплинути на неупередженість суду чи судді. Мова йде про інформацію, яка передувє розгляду конкретної справи. Оцінка прийнятого судом рішення, незалежно від способу її поширення, не може розцінюватися як вплив чи неповага до суду чи суддів. Це не стосується високі посадових осіб, оцінка якими конкретного рішення може вплинути на формування негативного ставлення як до суду чи судді, який його постановив, так і до всієї судової системи в цілому, послужити підставою ініціювання змін до чинного законодавства, спрямованих на зменшення гарантій незалежності судів і суддів, чи порушення питання про дострокове припинення повноважень судді. Окрім того, він звертає нашу увагу на встановлений Законом механізм обмеження впливу на суд чи суддів через звернення, який міститься у ч. 4 ст.14 Закону і виключає розгляд звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій підприємств, установ, які не є учасниками судового процесу, з приводу розгляду конкретних справ, крім випадків, встановлених професійним законом, а

також на положення вищезазначеного Закону, які спрямовані на забезпечення самостійності судів, якими суди визнаються юридичними особами, що мають свій самостійний баланс і рахунки в установах банку (ст.130), та про створення бібліотеки суду (ст.131) [там само].

Незважаючи на заборону втручання у здійснення правосуддя або впливу на суд чи суддів у будь-який спосіб, судді все частіше відчувають шалений тиск замовленої преси, оплачених вулгарних пікетувальників.

З цього приводу В.Ф. Бойко справедливо зазначає, що більшість журналістів заробляє хліб чесною працею та об'єктивністю, але окремі з них заробляють збираючи пітки, вигадки, на своє розуміння трактуючи той чи інший закон, те чи інше судове рішення, відстоюючи позицію лише однієї сторони, і подають це "засмажене печиво" на сторінки засобів масової інформації, підриваючи авторитет суду і суддів, створюючи їм негативний імідж. Вони розраховують на безкарність, а найвірогідніше, не знають або не бажають знати, що суд - єдина структура в державі, авторитет якої має бути бездоганним [8, с. 6].

На думку В.Т. Малиренка, за таких умов, хоч за законом суддя незалежний і підпорядковується лише закону, життєві обставини зв'язують його по руках і ногах, і він знає, що в багатьох випадках, навіть якщо вчинить відповідно закону, буде страждати, оскільки його принциповість позначиться якщо не на ньому, то на його близьких, друзях чи дітях [9, с. 3].

Надзвичайні, ніколи й ніким не вичені та не оцінені стреси, які витримує суддя, постійне перебування в зоні конфлікту між людьми, які звертаються в суд [там само], враховуючи, що судді у будь-яких випадках повинні бути витриманими і ввічливими, не відповідати грубощами на грубощі, фізичні перевантаження від непомірної кількості кримінальних, цивільних, адміністративних справ, які знаходяться в провадженні судді, не дають приводу для оптимізму.

Дуже часто органи виконавчої влади намагаються контролювати діяльність суддів, вимагають від них приймати рішення, керуючись не законом. Мають місце спроби втручання з боку представників законодавчої та виконавчої гілок влади у вирішення конкретних судових справ. Усе це послаблює судову владу і, як природний наслідок, державну владу взагалі. Судова влада повинна бути відокремленою від інших гілок влади в усіх проявах. Лише за цих умов можлива

незалежність суддів. Справедливо зауважимо, що незалежність є не особистим привілеєм судді, а способом захисту публічних інтересів, насамперед прав і свобод людини і громадянина. Незалежність суддів є передумовою їх об'єктивності та неупередженості. Суддя при здійсненні правосуддя, приймаючи рішення в судовій справі, повинен керуватися лише законом, конституційною нормою прямою дію про верховенство права, виходити з власного його розуміння та переконання, бути незалежним як від учасників судового процесу так і від представників державної влади.

У багатьох міжнародних актах, зокрема в Основних принципах незалежності судових органів, які було схвалено резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, підкреслювалося, що держави зобов'язані створювати умови незалежного правосуддя для реалізації прав громадян на судовий розгляд (10, с. 168-170).

Цю функцію наша держава в особі законодавчої та виконавчої гілок влади намагається виконувати, однак не в усіх випадках, коли звичай та традиції нашого суспільства руйнують намагання держави.

В нашій країні, навіть на рівні представників владних структур, незалежність суддів дуже часто трактується як пільга для них, яку треба обмежити. Між тим, ми вважаємо, що вона є невід'ємною ознакою демократії, а отже, пільгою не для суддів, а для всього суспільства.

Але ж передусім слід наголосити, що проблеми незалежності, авторитету суддів мають вирішуватися в комплексі, одночасно з проблемами бюджетного фінансування й функціонування судів, соціального захисту суддів.

Відповідно до ст. 122 Закону, матеріально-технічне забезпечення місцевих судів покладається на державну судову адміністрацію і здійснюється на підставі замовлень відповідного суду, в межах кошторису на утримання даного суду. Щодо забезпечення військових судів державна судова адміністрація взаємодіє з відповідними установами Міністерства оборони України. Особовий склад військових судів користується всіма видами військового спорядження нарівні з особовим складом військових частин і установ Міністерства оборони України. Суди та інші установи, що мають статус юридичної особи, забезпечують поточні потреби своєї діяльності самостійно або на підставі окремих замовлень через державну судову адміністрацію. Витрати на потреби капітального ремонту, реконструкції та нового будівництва

приміщень судів, а також інші капітальні витрати здійснюються через державну судову адміністрацію [11].

Потрібно прямо сказати, що досі належним чином не виконується конституційне положення щодо державного забезпечення фінансування та відповідних умов для функціонування судів і діяльності суддів.

По теперішній час забезпечення приміщеннями судів є ганебним для європейської держави, бо більше половини судів держави знаходяться в приміщеннях, що не відповідають вимогам здійснення судочинства, а майже кожен другий суд працює в аварійних приміщеннях. У зв'язку з недостатнім фінансуванням централізованих капіталовкладень призупинено будівництво будинків судів, що призводить до часткового руйнування вже споруджених конструкцій та розкрадання будівельних матеріалів, оскільки консервування недобудованих споруд вимагає значних державних коштів.

Слід зауважити, що навіть при виділенні судам інших приміщень, колишні на його переобладнання, як правило, не надавались.

Як справедливо зазначив В.Ф. Бойко, щоб не загострювати існуючі проблеми забезпечення конституційного права громадян на судовий захист, не зупиняти здійснення правосуддя, керівники багатьох судів вимушені покривати дефіцит фінансових ресурсів шляхом безоплатного виготовлення бланків для суду в підприємницьких структурах, отримання поштових конвертів, знаків, талонів на пальне та оплати рахунків на засадах благодійництва тощо. Такі взаємовідносини між судами та підприємницькими структурами можуть ще гірше впливати на додержання законності в державі, на об'єктивність і неупередженість правосуддя [8, с. 4].

На наш погляд, слід переглянути й систему матеріального забезпечення суддівського корпусу.

В Законі України "Про статус суддів" від 15.12.1992 року передбачено цілий комплекс прав суддів на матеріальне та побутове забезпечення, в тому числі і на забезпечення благоустроєм житлом тих із них, хто потребує поліпшення житлових умов, в термін не пізніше як через шість місяців після їх обрання, а також на додаткову жину площу та на придбання на пільгових умовах життєвих приміщень комунального фонду, на одержання кредитів на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво з погашенням наданої позички за рахунок відповідних бюджетів за умови тривалості роботи на посаді судді не менше десяти років.

Указ Президента України від 18 лютого 2002 р. "Про заходи для подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" зобов'язав обласні державні адміністрації у тримісячний строк затвердити регіональні програми діяльності судів, передбачивши в них додаткові заходи по наданню їм відповідних приміщень для відправлення правосуддя, вирішення житло-побутових проблем судів і систематично аналізувати стан їхнього виконання.

У відомому рішенні від 20 березня 2002 року "Про відповідність Конституції України окремих положень Закону України "Про державний бюджет на 2001 рік" (справа про пільги, компенсації й гарантії)" Конституційний Суд України дійшов висновку, що зменшення витрат держбюджету на фінансування судів і суддів не тільки не забезпечує повного й незалежного здійснення правосуддя, нормального функціонування судової системи, але й може привести до зникнення довіри громадян до державної влади, загрожувати реалізації гарантованого Конституцією України права людини й громадянина на судовий захист.

Конституційний Суд України визнає, що вирішення житлових проблем суддів не можна розцінювати як якісь пільги їм. Це - гарантії й способи забезпечення їхньої професійної діяльності, ефективного функціонування судів.

Однак судді роками чекають надання житла від органів місцевої влади, прокиваючи на приватних квартирах, в гуртожитках. В такому випадку не може йти й мови про незалежність суддів від них, особливо в разі вирішення ними конфлікту між громадянським та посадовими особами цих органів.

Ця гостра проблема потребує негайного вирішення.

Із наведеного вбачається, що судовій системі все ще далеко до вирішення проблеми конституційно-правового статусу суддів в Україні, однак було б несправедливо з нашого боку не зазначити, що останніми роками в реформуванні судової системи зроблено чимало.

Конституцією закріплено самостійність судової влади та основні засади її здійснення. Законом України "Про статус суддів" від 15 грудня 1992 року затверджено високий статус судді, його особливе матеріальне та соціальне становище. Законом України "Про судоустрій України" від 07 лютого 2002 року розроблено механізми призначення і звільнення суддів, передбачено та сформовано самоврядні інститути суддівства. Утворено Державну судову адміністрацію України, яка

поступово набирає необхідної сили. Кабінетом Міністрів України розроблено програму введення судової системи із кривн. Аналогічні програми має кожна обласна адміністрація. Поступово збільшується заробітна плата суддів, збільшуються й асигнування на здійснення правосуддя. Вживаються заходи щодо поліпшення матеріально-технічного, фінансового, інформаційного та організаційного забезпечення судової діяльності. Наведене дає підстави вважати, що держава змінює своє ставлення до судової гілки влади.

Література

1. Проект Кодексу судової влади України / Акт. - М.І. Хандурін, Д.І. Катеренчук. - К., 2004. - С. 24.
2. Маларенко В.Т. Статус суддів // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. - Т. 5. - К., 2003. - С. 628.
3. Москвин Л.М., Подкопаєв С.В., Прищупавий С.В. Статус суддів: питання теорії та практики. Монографія. - Х., 2004. - С. 12.
4. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю.М. Тодика і В.С. Журавського. - К., 2000. - С. 12.
5. Рум'янець В.О. Проблеми удосконалення підготовки професійних суддів в умовах судової реформи в Україні // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи. Матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.: Сташис В.В. (голова ред.) та ін. - К; Х.: Юрінком Інтер, 2002. - С. 73 - 75.
6. Москвин Л.М. Проблеми статусу судді України // Там само. - С. 180.
7. Савенко М.Д. Забезпечення незалежності суду - важливий напрям судово- правової реформи в Україні // Там само. - С. 36.
8. Бойко В.Ф. Суддя як центральна фігура в судовій реформі // Вісник Верховного Суду України. - 2002. - №4 (32). - С. 4, 6.
9. Маларенко В.Т. Про рівень правосуддя в державі та повагу до суду // Вісник Верховного Суду України. - 2003. - № 5 (39). - С. 3.
10. Міжнародні акти про права людини: Збірник документів. - М., 2000. - С. 168-170.
11. Закон України "Про судоустрій України" // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 27-28. - Ст. 122.
12. Подкопаєв С.В. Правова природа кваліфікаційних комісій суддів // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2005. - № 4 (42). - С. 79-83.
13. Бородин М., Луспеняк Д. Роль і значення суддівського самоврядування у становленні незалежної судової влади в Україні // Право України. - 2005. - №3. - С. 19-22.